

MÁRKUS ÉS ALTRICHTER VITÁJA*

MÁRTON MIKLÓS – TŐZSÉR JÁNOS

Márkus György 1968-ban publikálta a *Magyar Filozófiai Szemlében Az észlelés és a pszichofizikai probléma (Adalékok a pszichikum természet-ontológiájához)* című – kismonográfia terjedelmű – írását, mely az első magyar nyelvű, kifejezetten analitikus filozófiai értekezés. Altrichter Ferenc 1972-ben megjelent *Megjegyzések az észlelés filozófiai fogalmáról* című írása pedig (melyben Altrichter Márkus tanulmányával vitatkozik) az első magyar nyelvű, kifejezetten analitikus filozófiai diszkusszió. Kettejük vitája az észlelési állapotok metafizikai státusáról szól, de tágabb kontextusban a test-lélek-problémát is érinti.

Tanulmányunk három részből áll. Az elsőben röviden bemutatjuk azt a filozófiai (pontosabban elmefilozófiai) klímát, amelyben Márkus és Altrichter tanulmánya született. A másodikban vitájuk legfontosabb pontjait elemezzük. A harmadikban a kortárs elmefilozófia nézőpontjából vesszük szemügyre Márkus és Altrichter vitáját.

1. AZ ELMEFILOZÓFIA AZ 1960-AS ÉVEK MÁSODIK FELÉBEN

Az 1960-as évek második felében az elmefilozófiai klímát három fejlemény határozta meg. Egyrészt ekkor a logikai behaviorizmus a végét járja (még ha folynak is utóvédharcok), másrészt az azonosságelmélet első virágkorát éli, harmadrészt épp születőben van a funkcionalizmus. Nézzük sorjában!

1.1. A LOGIKAI BEHAVIORIZMUS

A logikai behaviorizmus részben szemantikai (a mentális terminusok *jelentésével* kapcsolatos), részben metafizikai (a mentális állapotok *természetével* kapcsolatos) elmélet. Ami az előbbit illeti: az elmélet szerint azok a mondatok, amelyekben szerepelnek mentális kifejezések, jelentésüket tekintve megegyeznek olyan mondatokkal, amelyek pusztán fizikai entitásokra (julesül viselkedési mintázatokra) utalnak. Így az előbbieket lefordíthatók az utóbbiakra, vagyis voltaképpen a mentális kifejezéseket tartalmazó mondatok is viselkedési mintázatokra utalnak. Amikor például azt

mondjuk, hogy „Pisti *fél* a kutyáktól”, akkor e mondat jelentése visszaadható olyan mondatokkal, mint „ha Pisti megpillantana egy kutyát az utcán, akkor átmenne a másik oldalra”, „ha Pistihez egy kutya közeledne, akkor elfutna”, „ha Pisti közelében egy kutya egyszer csak ugatni kezdene, összerendezne” stb. Magyarán: minden mentális kifejezést („reméli”, „hiszi”, „észleli”, „vágja”, „gondolja”, „akarja” stb.) tartalmazó mondat jelentése maradéktalanul kifejezhető efféle szubjunktív kondicionális mondathalmazokkal. Egy szóval: *szemantikai* (fogalmi) kapcsolat van közöttük. Ahogy Gilbert Ryle, a logikai behaviorizmus legfontosabb képviselője fogalmaz:

„[A]mikor az embereket szellemi predikátumokkal jellemezzük, akkor nem ellenőrizhetetlen következtetéseket vonunk le valamiféle kísérteties folyamatokra nézve, amelyek a számunkra hozzáférhetetlen tudatfolyamban zajlanak, hanem azt a módot írjuk le, ahogy az emberek túlnyomórészt nyilvános viselkedésük egy részét lefolytatják.”¹

A logikai behaviorizmus metafizikai elméletként is felfogható. E szerint: a mentális állapotok *nem* az elménkben levő (mások számára megfigyelhetetlen) entitások, hanem (mások számára megfigyelhető) *viselkedési diszpozíciók*. Egy adott mentális állapot nem más, mint lehetőség arra, hogy ilyen és ilyen körülmények között így és így viselkedjünk.

A logikai behaviorizmus tézisé (mely szerint tehát a mentális állapotok viselkedési diszpozíciók) nem szabad összekevernünk azzal a természetes meggyőződésünkkel, hogy a legtöbb esetben onnan tudjuk, hogy mások milyen mentális állapotban vannak, hogy megfigyeljük verbális és nem verbális viselkedésüket. A logikai behaviorista nem azt állítja, hogy a viselkedési diszpozíciókból jogosan következtethetünk a mások elméjében lejátszódó mentális eseményekre. Hanem azt – és ez lényegesen más –, hogy *maguk* a viselkedési diszpozíciók a mentális állapotok.

Hogy miért alkonyult be gyorsan ennek az elméletnek? Azért, mert sem a szemantikai, sem a metafizikai része nem tartható. A kutyáktól rettegő Pisti ugyanis csak akkor megy át a másik oldalra, ha egy kutyát lát, ha úgy *tűnik* neki, hogy az utca túloldalán nincsenek kutyák; csak akkor kezd el futni, ha kutyát lát, ha azt *gondolja*, hogy elég gyorsan képes futni

* ■ Jelen tanulmány Tőzsér János egy korábbi írásának (Altrichter: az első analitikus filozófiai vita Magyarországon. *Századvég*, 17 (2012), 63. szám, 71–86. old.) kibővítése.

1 ■ Gilbert Ryle: *A szellem fogalma*. (1949). Ford. Altrichter Ferenc. Osiris, Bp., 1999. 65. old.

ahhoz, hogy eliszkoljon. Vagyis – és ez a sokak szemében döntő ellenvetés – a logikai behaviorista által javasolt fordítás *elvi okok* folytán nem teljesülhet: a mentális állapotokat tulajdonító mondatok fordításaként javasolt szubjunktív kondicionális állításokba óhatatlanul újabb mentális kifejezések kerülnek. Ez pedig világosan mutatja: ahhoz, hogy valakinek valamilyen mentális állapotot tulajdonítsunk, figyelembe kell vennünk az illető *egyéb* mentális állapotait is.² Még ha van is némi plauzibilitása annak, hogy bizonyos mentális predikátumok viselkedési diszpozíciókra utalnak (például: „megtanulta”, „emlékszik”, „hiszi”), implauzibilis például a testi érzeteket vagy az észlelési tapasztalatokat viselkedési diszpozíciókkal azonosítani. Amikor azt mondjuk, hogy „Jencinek a mellkasába nyilalt a fájdalom”, vagy azt, hogy „Jenci megpillantotta a szerelmét”, vagy azt, hogy „Jencinek hirtelen eszébe jutott a megoldás”, akkor nemigen kerülhető el, hogy e mondatokra úgy tekintünk, mint amelyek bizonyos mentális *epizódokra* referálnak. A testi érzeteknek éppúgy, mint az észlelési tapasztalatoknak és aha-élményeknek *időbeli tulajdonságaik* vannak: *valamikor* tapasztaljuk őket. Az efféle – időbeli tulajdonságokkal rendelkező – entitások pedig kategoriálisan *más természetű* dolgok, mint a diszpozíciók. Ez utóbbiak ugyanis *tulajdonságok*, az előbbiek viszont *események*.³

Mármint az 1960-as évek első felében egyre többen belátták: a logikai behaviorizmussal szemben felhozott ellenvetésekből olyan sok van, és ezek annyira erősek, hogy nem érdemes az elmélet védelmével tovább próbálkozni. Más megoldás után kell nézni.

1.2. AZ AZONOSSÁGELMÉLET

Az azonosságelmélet szerint a *mentális állapotok bizonyos agyi* állapotokkal *azonosak*. Az azonosságelmélet korai képviselői közül többen még fél lábbal a logikai behaviorizmus talaján álltak. Ime, egy igen jellemző passzus:

„A kognitív fogalmak esetében, az olyanokéban, mint »tudás«, »hit«, »megértés«, »emlékezés«, valamint az akarati fogalmak esetében, mint »akarati«, »szándékozás«, azt hiszem, semmi kétség, hogy ezek alapvetően megadhatók a diszpozicionális analízis terminusaiban. Másik oldalról azonban úgy tűnik, hogy az olyan fogalmak esetében, mint »tudat«, »élmény« és »mentális kép«, van valamilyen *kezelhetetlen maradék* (*intractable residue*), és elkerülhetetlen, hogy valamiféle belső történéstre ne hivatkozzunk.^{4*}»

Az azonosságelmélet korai képviselői kizárólag e „kezelhetetlen maradékot” azonosították agyi állapotokkal. Nem sokkal később azonban az elmélet hívei teljesen elhagyták a logikai behaviorizmust, és azt az álláspontot védelmezték, hogy *minden egyes* mentális állapot a központi idegrendszer egy állapota.

Nagyon fontos látni, hogy az azonosságelmélet – szemben a logikai behaviorizmussal – *nem szemantikai* elmélet. Ahogy Jack Smart fogalmaz:

„[Az azonossági] tézis nem állítja azt, hogy az érzeteinkre referáló mondataink *lefordíthatók* volnának agyi folyamatainkról szóló mondatokra. Azt sem állítja, hogy az érzet-mondatok logikája ugyanaz, mint az agyi folyamatokról szóló mondatoké.”⁵

Hanem ehelyett:

„[A]zt állítja, hogy az, amiről az érzet-mondatok beszámolnak, *valójában* agyi folyamat. Az érzetek nem mások, mint agyi folyamatok.”⁶

Az azonosságelmélet hívei tehát egyrésztől azt állítják, hogy a mentális predikátumokat tartalmazó mondataink és a neurofiziológiai állapotokra referáló mondataink között nincs és nem is lehet jelentésazonosság. Másrésztől viszont azt, hogy a mentális predikátumokat tartalmazó mondataink és a neurofiziológiai állapotokat kifejező mondataink valójában *egy és ugyanazon* dologra, tudniillik a megfelelő agyi állapotra referálnak. Más terminológiában kifejezve: ahogy a „víz” és a „H₂O” kifejezések jelentése (vagy értelme) eltér, de referenciájuk (vagy jelölhetük) ugyanaz, éppen úgy a mentális állapotokat és a neurofiziológiai állapotokat kifejező mondataink jelentése is különbözik, de a referenciájuk azonos.

A „víz = H₂O” példa az azonosságelmélet egy fontos jellemzőjére is rávilágít. Nevezetesen arra, hogy a mentális állapotok és a megfelelő agyi állapotok azonosságának tézise – csakúgy, mint a víz molekuláris struktúrájáról szóló állítás – *empirikus hipotézis*,

2 ■ Lásd: Roderick Chisholm: *Perceiving: A Philosophical Study*. Cornell University Press, Ithaca, 1957. 11. feje.; Peter Geach: *Mental Acts: Their Content and Their Objects*. Routledge, London, 1957. 8. old.

3 ■ E két ellenvetésen kívül továbbiak is felhozhatók a logikai behaviorizmus ellen. Az elmélet nem ad magyarázatot a színlelés eseteire (amikor valaki például úgy tesz, mintha fájdalmi volnának, holott nincsenek), és annak az embernek a viselkedésére sem – Putnam után nevezzük őt szuperspártainak (lásd Hilary Putnam: *Brains and Behavior*. In: uő: *Mind, Language, and Reality. Philosophical Papers*, 2. köt., Cambridge University Press, Cambridge, Mass., 325–341. old.) –, aki képes annyira uralkodni magán, hogy fájdalmait egyáltalán nem fejezi ki. Ez utóbbi érv elemzéséhez lásd: Forrai Gábor: *Elgondolhatósági érvék. Magyar Filozófiai Szemle*, 56 (2012), 1. szám, 73–94. old.

4 ■ Ullin Thomas Place: *Is Consciousness a Brain Process?* In: V. C. Chappell (ed.): *The Philosophy of Mind*. Dover, New York (1956), 1981. 101. old. (kiemelés tőlünk)

5 ■ Jack Smart: *Sensations and Brain Processes*. In: V. C. Chappell (ed.): *The Philosophy of Mind*, 163. old. (kiemelés tőlünk)

6 ■ *Uo.* (kiemelés tőlünk)

7 ■ David Lewis: *An Argument for the Identity Theory*. *The Journal of Philosophy*, 63 (1966), 19. old.

8 ■ *Uo.* 23–24. old.

9 ■ Hilary Putnam: *The Nature of Mental States*. In: David M. Rosenthal (ed.): *The Nature of Mind*. Oxford University Press, New York – Oxford (1967), 1991. 201. old.

melyet idővel a neurofiziológiának mint empirikus tudománynak igazolnia, vagy éppenséggel cáfolnia kell. Arra a kérdésre, hogy „honnan tudhatjuk, hogy a fájdalom nem más, mint a C-rostok tüzelése?”, az azonosságelmélet korai képviselői tehát azt felelték: ez empirikus kutatással felfedezhető és igazolható tény.

Mármost, mivel az azonosságelmélet hívei szerint az azonossági tézis empirikus tézis, ezért úgy gondolták: a mentális állapotok *kontingensen azonosak* neurofiziológiai állapotokkal. Azaz: nem szükségszerű, hogy így legyen, de történetesen (ebben a világban, a mi világunkban) így van.

Látni kell azonban, hogy az empirikus kutatások önmagukban legfeljebb annyit igazolhatnak, hogy a C-rostok tüzelése mindig *együtt jár* a fájdalomérzet megjelenésével. Még a legideálisabb esetben is csak azt bizonyíthatják, hogy minden mentális állapot típus mindig együtt jár egy neki megfelelő neurofiziológiai állapot típusal. Az állandó korreláció azonban még *nem* azonosság! Persze az azonosságelmélet hívei hivatkozhatnak az ontológiai takarékoság elvére (ezt is tették), ami csak akkor lett volna meggyőző tőlük, ha meg tudták volna mutatni, hogy a neurofiziológia *minden* mentális jelenséget tökéletesen megérthetővé tesz, és így fölösleges bármilyen, a neurofiziológia fogalmaival nem leírható mentális entitás létezését feltételezni. Ettől azonban még napjaink neurofiziológiája is igencsak távol van, nemhogy az akkori. Tehát az azonosságelmélet képviselőinek – amennyiben elméletüket a logikai behaviorizmus valódi alternatívájaként kívánták feltüntetni – mindenképpen elő kellett állniuk egy deduktív érveléssel is a mentális és a neurofiziológiai tulajdonságok azonosságára.

E deduktív érvelést először David Lewis fogalmazta meg 1966-ban. Maga az érvelés két premisszából áll. Az első:

„Az azonosságelmélet alátámasztására szolgáló két premisszám közül az első elv szerint egy tapasztalatot mint olyat végeredményben az oksági szerepe határoz meg. A tapasztalatot meghatározó oksági szerep kifejezhető azon feltételek véges halmazával, amelyek tisztázzák, hogy különféle esetekben melyek a tapasztalat jellegzetes okai és hatásai. Ezek a feltételek analitikus szükségszerűséggel igazak a tapasztalatra, amelynek *együttesen kimerítő* meghatározását adják.”⁷

E premisszából az következik tehát, hogy mentális állapotaink okságilag hatékonyak. Képesek fizikai eseményeket okozni. Például valakinek a félelme (mentális állapota) okozhatja azt, hogy az illető elfut (fizikai esemény). Vagy valakinek a szomorúsága (mentális állapota) okozhatja azt, hogy az illetőnek potyogni kezdenek a könnyei (fizikai esemény).

Lewis érvelésének második premisszája a modern természettudományok különleges sikerére épít:

„[L]éteznek a jelenleg elfogadott tudományos elméletek egy egységes halmaza, és ezek az elméletek együttesen minden fizikai jelenség igaz és kimerítő magyarázatát nyújtják. [...] [a második premissza] önmagában még nem egy ontológiai tétel. Csupán annyit tagad, hogy valaha is szükség lenne arra, hogy fizikai jelenségeket nem-fizikai jelenségekkel magyarázzunk.”⁸

Magyarán Lewis azt állítja: *bármilyen* fizikai eseménynek magyarázhatónak kell lennie tisztán fizikai fogalmakkal. A természettudományok – vagyis elsősorban a fizika – olyan sikereket tud felmutatni az ismert fizikai jelenségek magyarázatában, hogy e sikerekből jogosan következtethetünk arra (e következtetés persze induktív), hogy ha egy létezőnek van bármilyen fizikai természetű oksági hatása, akkor maga is fizikai természetű entitás.

A fentiek alapján tehát Lewis deduktív érve az azonosságelmélet mellett a következőképpen rekonstruálható:

1. *premissza*: a mentális állapotok okozhatnak fizikai eseményeket.

2. *premissza*: minden fizikai eseménynek van elégséges fizikai oka.

Konklúzió: a mentális állapotok fizikai (neurofiziológiai) állapotok.

1.3. FUNKCIONALIZMUS

Ahhoz, hogy a funkcionalizmus motivációját megértsük, látnunk kell: a fentebbiekben bemutatott azonosságelmélet szerint a mentális *tulajdonságok* fizikai tulajdonságokkal azonosak. Vagyis a sztenderd példával élve: a fájdalom mint mentális tulajdonság (vagy mint a mentális állapotok egy *típusa*) azonos a C-rostok tüzelésével mint fizikai/neurofiziológiai tulajdonsággal (vagy mint a neurofiziológiai állapotok egy típusával).

Mármost jól ismert empirikus tény, hogy a különböző fajtájú élőlények idegrendszere nagymértékben különböző, ennél fogva felettébb valószínűtlen, hogy a mentális és a neurofiziológiai állapotok között minden esetben *típus-típus* megfelelés volna. Putnam sokat idézett szavaival:

„[A]mennyiben találunk egyetlen olyan pszichológiai predikátumot, amelyet egyaránt alkalmazhatunk egy emlősállatra és egy polipra (például azt, hogy [fájdalma van], ám a két esetben különböznek a fizikai korrelátumai, akkor a [típus]-azonosságelmélet összeomlik. Igencsak valószínűnek tartom, hogy találunk ilyet.”⁹

Putnam ellenvetését így is megfogalmazhatjuk: a mentális tulajdonságok azért nem lehetnek azonosak neurofiziológiai tulajdonságokkal, ahogy azt a *típusazonosság*-elmélet hívei állítják, mert – ismerve

azt az empirikus tényt, hogy a különböző élőlények neurofiziológiája alapvetően különbözik egymástól – a mentális tulajdonságok a különböző lényekben különbözőképpen realizálódnak. Vagyis való igaz: minden egyes mentális állapot *példányt* valamilyen neurofiziológiai állapot *példányt* realizál, de egy mentális tulajdonságot a különböző fajtájú élőlények *különböző típusú* neurofiziológiai állapotai realizálnak. Ezt nevezzük a mentális állapotok *többszörös megvalósíthatósági* tézisének.

Fölvetődik azonban a kérdés, mi az, ami az ugyanolyan típusú mentális állapotokban közös, ha nem az, hogy azonosak egy bizonyos típusú agyi állapottal? A funkcionista válasz szerint, ami egy bizonyos mentális állapot-típus példányában közös, az nem más, mint az a meghatározott *funkció*, amelyet ezen állapotok a mentális ökonomiánkban betöltenek. Más szavakkal: a mentális állapotok típusaihoz valamilyen *funkcionális szerepet* társítunk (ez határozza meg ugyanis a kérdéses mentális állapot típusát), és nem foglalkozunk azzal, hogy e funkcionális szerepet miféle entitás valósítja meg. Ahogy Ned Block írja:

„Az elme elméletei a funkcionalizmus előtt azzal a két kérdéssel foglalkoztak, hogy 1. mi az elme, és 2. mi határozza meg mentális állapotaink típusának azonosságát, például mi a közös a fájdalmakban, ami miatt valamennyien fájdalmak. A fogalmakat kicsit tágan értelmezve azt mondhatjuk: az 1. ontológiai, a 2. metafizikai kérdés.

Nos, a funkcionalizmus anélkül válaszol a metafizikai kérdésre, hogy válaszolna az ontológiaiakra. A funkcionalizmus megmondja azt, hogy mi a fájdalmakban a közös (mi teszi őket fájdalommal), jelesül a funkciójuk, de semmit nem mond arról, hogy azoknak a lényeknek, amelyeknek fájdalmaik vannak, van-e valamilyen közös fizikai részük.”¹⁰

Miről van tehát szó? A fájdalommal rendelkező állapota egy jól meghatározott funkcionális szerep. Ezt a funkcionális szerepet a fájdalom fogalmához társított oksági viszonyok határozzák meg. Magyarán, ha összegyűjtjük azokat az oksági viszonyokat, amelyekben a fájdalomállapot szerepel, vagyis megadjuk, milyen okok hatására jön létre, és neki magának milyen oksági hatásai vannak, akkor kimerítően jellemeztük a fájdalmat. A lényeges pont ez: *mind-egy*, hogy mi valósítja meg a funkcionális szerepként meghatározott mentális állapotokat, csak valósítsa meg valami. Például az ember fájdalmát mondjuk a C-rostok tüzelése valósítja meg, a polipét azonban egy másfajta neurofiziológiai állapot, a marslakóét pedig megint valami egészen másféle állapot.

2. MÁRKUS KONTRA ALTRICHTER

Az alábbiakban Márkus és Altrichter vitájának három legfontosabb pontját elemezzük. Először is azt tárgyaljuk, milyen érvek vannak az azonosság-

elmélet ellen, és ezek mennyire erősek. Másodszer bemutatjuk Márkus központi tézisét az észlelési állapotok mibenlétéről és Altrichternek erre adott válaszát. Harmadszor arra a mindkét szerző számára alapvetően fontos metodológiai vagy metafizikai kérdésre térünk ki, hogy milyen természetű probléma maga a test–lélek-probléma.

2.1. MÁRKUS ÉS ALTRICHTER ÉRVEI AZ AZONOSSÁGELMÉLET ELLEN

Márkus is, Altrichter is elutasítja az azonosságelméletet. Nézzük először Márkus fő érvét:¹¹

„Az »érzet« (»érzékelés«) és »észlelet« (»észlelés«) fogalmi közt – ezek szokásos *filozófiai* használatában – az alapvető különbség abban áll, hogy míg a saját észleleteimre, észlelési állapotaimra vonatkozó állítások (pl. »Látok egy barna asztalt« mint észlelési kijelentés) »evidenciaként« szolgálhatnak és szolgálnak a megfelelő »tárgy-nyelvi«, a külső anyagi tárgyakra vonatkozó megfigyelési kijelentések elfogadásához (pl. »Egy barna asztal van [a fizikai térben] előttem«), addig az érzetekre vonatkozó kijelentések (»Egy barna kiterjedést érzékelek«, vagy »Látómezőmben egy barna színű alakzat van« stb.) ezt a funkciót *nem tölthetik be*. [...] Ennek megfelelően az a kijelentés, hogy »Egy barna asztalt látok« (észlelési kijelentésként felfogva), *hamis*, ha nincs valóban előttem egy barna asztal [...]. Hogyan magyarázható meg immár az észlelési kijelentések ezen alapvető gnoszeológiai jellegzettsége annak a feltételezésnek alapján, hogy meghatározott agyi állapotok vagy folyamatok leírásai? Ha ezt a különbséget nem sikerül az azonosságelmélet talajáról kellően megmagyarázni és filozófiai megalapozni, akkor ezt a felfogást egy »fizikalista« szolipszizmus veszélye fenyegeti. Márpedig úgy tűnik, hogy e különbség magyarázata komoly nehézségekbe ütközik.” (Márkus 227. old.)

Az érv lényege a következő: a típusazonosságelmélet *nem tud különbséget tenni észlelési és érzékelési állapotok között*. Míg az előbbiek szükségképpen *veridikus* állapotok (lévén az észlelési állapotok faktikusak), addig az utóbbiak nem azok; s míg ennél fogva az előbbiek nagyon erős, akár megdönthetetlen

10 ■ Ned Block: Functionalism (2) In: Samuel Guttenplan (ed.): *A Companion to the Philosophy of Mind*. Basil Blackwell, Oxford, 325–326. old.

11 ■ Az alábbi, lehangsúlyosabb érv előtt Márkus több más, kevésbé hangsúlyosnak szánt érvet is előterjeszt a típusazonosság-elmélettel szemben. Ezek a mentális állapotok privát-ságára, többszörös fizikai megvalósíthatóságukra, valamint személyhez kötöttségükre apellálnak. (Lásd Márkus 224–226. old.)

12 ■ Lásd például Smart: *Sensations and Brain Processes*, 168–169. old.

13 ■ Saul Kripke: *Megnevezés és szükségszerűség*. Ford. Bárány Tibor. Akadémiai, Bp., 1980/2007. 104 skk. old.

igazolással szolgálnak empirikus vélekedéseink számára, addig az utóbbiak jóval gyengébb evidenciák, ha egyáltalán azok.

Tegyük fel mármost, hogy az azonosságelmélet igaz, és egy *X* személy valamely mentális állapota azonos *X* valamely agyállapotával. Ebben az esetben felmerül a kérdés: vajon *mi ruházza fel X* agyi állapotát a tulajdonsággal, hogy igazolja *X*-nek a külvilágra vonatkozó vélekedését? Hogyan igazolhat egy *agy* állapot (mint puszta *fizikai* állapot) bármiféle vélekedést? Mi tünteti ki episztemológiailag azt az agyi állapotot, amely azzal a mentális állapottal azonos, amit úgy írunk le, „*X lát egy barna asztalt*”? S vajon miért nem igazolja a külvilágra vonatkozó vélekedéseinket az az agyi állapot, amely azonos azzal a mentális állapottal, amelyet úgy írunk le, „*X-nek úgy tűnik, hogy előtte egy barna kiterjedés van*”? Márkus szerint: a típusazonosság-elmélet nézőpontjából e kérdésekre nem adható megnyugtató válasz.

Miért? Márkus szerint azért, mert oksági viszonyait tekintve a kétfajta agyi állapot nem feltétlenül különbözik egymástól. Az érzékelési állapotok is lehetnek veridikusak, vagyis lehetséges, hogy azok is az érzékelt tárgy oksági hatására jönnek létre. Szerinte az sem megoldás, ha az észlelési állapotokat kétféle állapoként értelmezzük, azaz így: észlelés = érzet + vélekedés (természetesen a megfelelő érzékelési állapot és a megfelelő empirikus vélekedési állapot együtteséről van szó). Márkus ugyanis úgy látja: míg az evolúciósan fejlettebb állatoknak és a csecsemőknek is tulajdoníthatunk és rutinszerűen tulajdonítunk is észlelési állapotokat, addig vélekedéseket nem tulajdoníthatunk nekik. A típusazonosság-elmélet alapján tehát nem lehet a fenti kérdéseket megválaszolni, ennél fogva az elmélet tarthatatlan.

Altrichter részletesen bírálja Márkus iménti érvét. Bírálatainak lényege az alábbi tézis: „[k]ét állítás [...] lehet referenciálisan megegyező anélkül, hogy tulajdonságaik vagy viszonyaik is megegyeznének.” (Altrichter 137. old.) Vagyis, noha igaz, hogy az észlelési állapottulajdonítást kifejező hétköznapi, népi pszichológiai állítások sajátos szemantikai, „logikai” tulajdonságokkal rendelkeznek – ti. az észlelési ígéretet tartalmazó proposíciók szemantikai előfeltevését alkotják az alárendelt mellékmondatok: ha Mari hallja, hogy letört egy faág, akkor igaz, hogy letört egy faág –, a neurofiziológiai állapotokat tulajdonító állítások pedig nem rendelkeznek e tulajdonságokkal, ebből *nem következik*, hogy a két állítást ne tehetné ugyanaz a tény igazzá.

Emlékezzünk csak vissza: a típusazonosság-elmélet nem szemantikai elmélet, nem állítja, hogy a kétfajta kijelentéstípus szemantikailag ekvivalens. Altrichter ellenvetése tehát nagyon is áll, sőt tulajdonképpen ugyanarra a sémára épül, amelyre az azonosságelmélet eredeti előterjesztőinek érvei is, akik jó néhány szemantikai különbségre alapozó ellenérvet hatástalanítottak a fenti distinkcióra apelálva.¹²

Csak hogy Altrichter is elutasítja a típusazonosság-elméletet, és ő is előterjeszt egy érvet azzal szemben. Íme:

„Megítélésem szerint az azonosságelmélet központi gondolata hibás, mégpedig az, amely szerint a test és lélek között csak *faktuális, kontingens viszony* van. A *faktuális, kontingens viszony*, még a *faktuális azonosság* is csak azt jelenti, hogy a lélek, bár empirikusan függ a testtől, de logikailag független tőle. Egy *faktuális, egy kontingens* kapcsolatot, függést elismernek és feltételeznek az idealista dualizmus képviselői is, maga Descartes is ezt hangsúlyozza. De a lényeg az, hogy bármilyen *faktuális* kapcsolat mellett *logikailag lehetséges* a testtől független lélek, logikailag lehetséges az, hogy létezzon lélek, de test ne. [...] Bár egy cseppet sem kételkedem az azonosságelmélet képviselőinek materialista *intenciói*ban, mégsem tartom elfogadhatónak az elméletet, éppen *logikai következetlensége* miatt. Az elmélet, bármennyire is szeretnék képviselői, nem tudja kiküszöbölni a lélek idealista fogalmát. Az elmélet képviselőinek legnagyobb tévedése az, hogy a test és lélek közötti logikai viszonyt (az ún. léleknek a testtől való logikai függését) *faktuális, kontingens viszony*nak tünteti fel.” (Altrichter 139. old.)

Altrichter szerint a típusazonosság-elmélet fő hibája, hogy az elme fizikalista elmélete kíván lenni, de erre *mégsem képes*. Méghozzá azért nem, mert az elmélet szerint a mentális állapotok pusztán *faktuálisan*, tehát pusztán *kontingensen* (vagyis: nem szükségszerűen) azonosak agyi állapotokkal. Magyarára a típusazonosság-elmélet megengedi, hogy logikailag *lehetségesek* legyenek karteziánus elmék vagy más, fizikai tulajdonságokkal nem rendelkező létezők. Ezzel azonban ellentmond saját materialista vagy fizikalista intenciójának.

Altrichter szemlátomást úgy véli, hogy csak akkor lehetünk konzisztensen materialisták, ha azt állítjuk: egy fizikai tulajdonságokkal nem rendelkező elme létezése *nem lehetséges*. Nos, a logikai behaviorizmus bukása óta a materialista filozófusok túlnyomó többsége nem így gondolja. Már az azonosságelmélet korai képviselői is úgy látták, hogy elméletük csak az aktuális világra vonatkozik: szerintük aktuális világunk kontingens vonása, hogy benne a mentális állapot-típusok neurofiziológiai állapot-típusokkal azonosak. Semmilyen logikai vagy szemantikai megfontolás nem zárja ki azonban, hogy legyenek testetlen elmék. Vagyis a mi világunk is lehetne ilyen: alakulhattak volna úgy a dolgok, hogy létezzenek karteziánus elmék, de történetesen nem úgy alakultak.

Ennyi és nem több, amit a típusazonosság-elmélet modern kori fölbukkanása óta a kortárs materialisták többsége állít. Álláspontunk szerint ez még akkor is így van, ha – főként a Saul Kripke által megfogalmazott megfontolások¹³ következményeképpen –

a meghatározó kortárs fizikalista elméletek szerint a mentális tulajdonságok *szükségszerűen* épülnek rá a megfelelő fizikai, neurofiziológiai tulajdonságokra. Ebből ugyanis csak az következik, hogy ha adottak ezek a neurofiziológiai tulajdonságok, akkor a mentális tulajdonságok nem lehetnek másképp. De ez az elképzelés sem zárja ki a – részben vagy egészen – nem-fizikai létezők által benépesített univerzumok logikai lehetőségét. Egy szó, mint száz: amit Altrichter az azonosságelméleten számon kér, túlságosan erős, mert lehet egy elmélet materialista akkor is, ha megengedi a léleknek a fenti értelemben vett „logikai függetlenségét”.

2.2. MÁRKUS ÉS ALTRICHTER AZ ÉSZLELÉSI ÁLLAPOTOK TERMÉSZETÉRŐL

Márkus tanulmányának legfontosabb célja, hogy az általa elvetett behaviorista és típusazonosság-elméleti válaszoktól különböző materialista választ adjon arra a kérdésre, hogy milyen típusú dolgok az észlelési állapotok. Az alábbiakban Márkus erre kidolgozott elméletét elemezzük. Előre bocsájtjuk: az elméletet sajátos *protofunkcionalista* megoldásnak tartjuk, amely néhány ponton még a behaviorizmushoz is kötődik. Ennek megfelelően a gyengéi is hasonlóak a funkcionalista és a behaviorista elméletek gyengéihez, amit Altrichter alább elemzendő kritikai észrevételei is szóvá tettek.

Márkus leszögezi: az észlelési állapotok neurofiziológiai állapotok ugyan, de az egyes partikuláris észlelési állapotok *nem azonosíthatók* neurofiziológiai terminusokban jellemzett agyi állapotokkal. Vagyis bár minden egyes észlelésiállapotpéldány azonos egy neurofiziológiai állapotpéldánnyal, a tulajdonságok (vagyis a típusok) szintjén ugyanez már nem mondható el. Méghozzá azért nem, mert a mentális állapotok hétköznapi, népi pszichológiai kategorizálása más azonosságkritériumok és célok alapján történik, mint a neurofiziológiai állapotoké. Magyarán a megfelelő határvonalak nem hozhatók „fedésbe” egymással. Márkus szavaival:

„Habár amikor az organizmus egy partikuláris időpillanatban észlel valamit [...] az *organizmusban* nem történik *semmi más, semmi »több«*, mint ami egy teljes fiziológiai leírásban megragadható [...] – az »észleletet« mint funkcionális állapotot mégsem lehet fogalmilag *azonosítani* valamely fiziológiaiállag jellemzett állapottal vagy állapotokkal [...] mert a pszichikus terminusok mint absztrakciók *önidentifikációja* [...] más elveken nyugszik, mint a fiziológiai fogalmak *önidentifikációja*.” (Márkus 237. old.)

Márkus mindebből ugyanazt a következtetést vonja le, mint a funkcionalisták: az egyes partikuláris észlelési állapotpéldányok azonosak ugyan egyes partikuláris neurofiziológiai állapotpéldányokkal, azon-

ban mint egy univerzális típus esetei, „az észlelési állapotok a »funkcióteljesítés« specifikus eseteinek tekintendők” (Márkus 242. old.).

E funkcióteljesítést Márkus teleológiai fogalomként jellemzi. Olyan fogalomként tehát, amely az úgynevezett önszabályozó rendszerekre jellemző, amelyekben a rendszer egy adott állapotának kauzális profilja az oksági visszacsatolás révén a rendszer fennmaradását idézi elő, így funkciója a rendszer fenntartásaként írható le, és ennyiben e működés „célszerű”. Ahogy fogalmaz: a funkcióteljesítési állapot „az organizmus valamely olyan, a külső környezethez való viszonyában jellemzett állapota, amelynek elérését vagy fenntartását meghatározott, öröklött vagy individuálisan kialakított önszabályozó (vagy önvezérlő) mechanizmusok biztosítják” (Márkus 242. old.).

Összegezve: az észlelési állapotok Márkus szerint az organizmus fennmaradását elősegítő funkcióteljesítési állapotok, amelyeket partikuláris neurofiziológiai állapotok realizálnak.

Csak hogy ez az észlelési állapotoknak még nyilvánvalóan nem elégséges specifikációjuk. Nem határozza meg, miben áll az észlelési állapotok sajátos hozzájárulása az organizmus fennmaradásához. Márkus szerint az „észlelést [...] az *adekvát* viselkedési reakcióra való előkészületként határozhatjuk meg” (Márkus 247. old., kiemelés tőlünk). Az észlelés ugyanis „az érzékszervek stimulációja által kiváltott [adekvát] cselekvés-készültség” (Márkus 250. old., kiemelés tőlünk) állapota. Ez utóbbit azért kell hangsúlyozni, mert ugyanaz a cselekvéskészültségi állapot, amelyet az érzékszervek ingerlése kivált, más úton is kiváltható, például emlékek felidézése, képzelet vagy antipáció révén; holott ez utóbbiak értelemszerűen nem számítanak észlelésnek. Márkus szavaival tehát:

„Valaminek az észlelése felfogásunk szerint nem más, mint előkészület, készültségi állapot egy e tárgy, szituáció bizonyos aspektusaira irányuló, meghatározott reakcióra (vagy reakciókra). E reakció ezen észlelt tárgyi tulajdonság stb. vonatkozásában »megfelelőnek« nevezzük azon értelemben, hogy *ha* a reakció-készültség átmegy (normális feltételek mellett) a külső cselekvésbe, akkor e cselekvés *objektíve adekvát* lesz a külső környezetben (a szóban forgó viselkedési aktus vagy operáció *sikeres* lesz) *mindazon esetekben, amikor a szóban forgó észlelet veridikus*. Viszont, ha *F* észlelete *nem-veridikus*, akkor nyilvánvalóan az *F-nek »adekvát«* reakció a külső környezetben *objektíve nem-adekvát*nak fog bizonyulni.” (Márkus 249. old.)

E megoldás első látásra behaviorista szelleműnek tűnik, hiszen mégiscsak a megfelelő ingerek hatására kialakuló potenciális viselkedési mintázatokra hivatkozva határozza meg az észlelési állapotok mibenlétét. Miért tartjuk mégis inkább a funkcionalizmusra hajazó elméletnek?

A fenti, funkcióteljesítésre vonatkozó egyértelmű megjegyzéseken túl először is azért, mert meglehetősen furcsa volna Márkustól, hogy behaviorista koncepcióval álljon elő, ha egyszer már tanulmánya korábbi részeiben több szempontból is kritizálta az észlelési állapotok behaviorista értelmezését. Szerinte például azért tévedés az észlelési állapotokat viselkedési diszpozíciókkal azonosítani, mert a diszpozíciók a dolgok tulajdonságai, nem pedig állapotai, az észlelés ezzel szemben konkrét téridő-intervallumban megvalósuló állapot. Továbbá: a behaviorista koncepció túl szoros viszonyt tételez föl az észlelési állapotok és a viselkedési diszpozíciók közt, holott sok példával igazolható, hogy a viszony közvetettebb: számos egymástól lényegileg különböző viselkedési reakció jöhet számba az észleléssel azonosítható megfelelő diszpozíció tárgyaként, és hogy ezek közül melyikkel azonosíthatunk egy partikuláris észlelési állapotot, az további kontextuális tényezőkön múlik.

Másodszor, saját elméletének előterjesztését követően Márkus nyomban leszögezi, hogy a definíciójában szereplő „készültség” nem a bevett értelemben vett diszpozíció, hanem valamilyen konkrét agyi állapot, méghozzá premotoros állapot. Habár ezen agyi állapot funkcionálisan a viselkedési reakcióért felelős, azonban közte és a bekövetkező viselkedés közt még jó néhány közvetítő fázis van, így az utóbbi akár el is maradhat, annak ellenére, hogy a szóban forgó neurális állapot fennáll. Egyszóval: a viselkedési reakció bekövetkezése *esetleges* az észleléshez képest (Márkus 249. old.). Ez az elképzelés pedig határozottan szembemegy a logikai behavioristák ama nézetével, hogy a mentális állapotok nem lehetnek neurofiziológiai állapotok.¹⁴

Mindazonáltal Márkus meghatározása még így is erősen támaszkodik a viselkedési reakciók legalább potenciális jelenlétére, hiszen a funkcióteljesítési állapot meghatározásakor a kauzális inputok és outputok között csak az érzékszervi ingerlést és az adekvát viselkedést sorolja föl. Vagyis csak a külső megfigyelő számára hozzáférhető, nem mentális, nem neurofiziológiai jelenségeket. Ezért állítottuk fentebb, hogy Márkus megoldása még kapcsolódik a behaviorizmushoz.

Altrichter két ellenérvet fogalmaz meg Márkus elméletével szemben. Íme az első:

„Nem túlzottan világos az, hogy mit is jelent az [... észlelés] szempontjából adekvát reakció fogalma. [...] V]együk azt a tény, hogy esik az eső, és tegyük fel azt is, hogy látom, hogy esik az eső. Mi lenne adekvát, mi lenne megfelelő reakció e tény vonatkozásában? Nagyon nehéz, sőt lehetetlen lenne erre a kérdésre válaszolni a körülmé-

nyek megadása nélkül. Hiszen reagálhatok erre a tényre úgy is, hogy bent maradok a lakásban, vagy ha sürgős elintéznivalóm van, esernyőt veszek magamhoz, és elindulok stb. stb. A válasz, úgy tűnik, sok mindentől függ; mindenekelőtt szándékaimtól, cselekvési lehetőségeimtől, az elérhető eszközöktől, attól a szituációtól, amelybe éppen belekerültem stb. stb. Ez azonban azt mutatja, hogy egy reakció mindig csak egy adott cselekvési kontextusban adekvát. Absztraktnan, a kontextus kizárásával nem lehet felvetni azt a kérdést, hogy egy reakció adekvát-e vagy sem. (Altrichter 145–146. old.)

Altrichter tehát azt állítja: *nem lehet kontextusfüggetlenül megadni* azokat az adekvát viselkedési reakciókat, amelyekkel kapcsolatban az egyes partikuláris észlelési állapotok a készültségiállapot-funkció betöltései lennének. Értelmezésünk szerint Altrichter ellenvetése arra mutat rá, hogy a konkrét esetben adekvát cselekvési reakciót nem lehet a definíció *körkörösé* válása nélkül megadni. Méghozzá azért nem, mert a definiensben szereplő cselekvést csak az e cselekvésre hivatkozó cselekvési kontextus definiendumban való szerepeltetése árán lehetséges meghatározni. Attól függetlenül nem.

Az érv jogosnak tűnik, és nagymértékben hasonlít a behaviorizmus szemantikai formájával szemben felhozott ellenvetésre. Mindebben semmi meglepő nincs, hiszen Márkus a funkcionalizmus felé tapogatózik ugyan, de elmélete még mindig túlságosan kötődik az érzékszervi ingerekhez és a viselkedési reakciókhoz. Ezért van kitéve a behaviorizmussal szembeni klasszikus érvnek.

Altrichter második érve ellene veti Márkus észlelésiállapot-definíciójának, hogy az nem képes megkülönböztetni egymástól azokat az eseteket, amikor *különböző érzéki modalitásokban* észleljük ugyanazt aényt. Íme az érv:

„Márkus koncepciója abszurd következményekkel jár. Ha ugyanis az észlelés valóban felkészülés az észlelt sajátosságoknak megfelelő reakciókra, és ha minden észlelhető sajátosság vonatkozásában létezik egy megfelelő reakció, illetve reakció-típus, akkor az észleletek különbségeit a megfelelő reakciók különbségeiben kell keresnünk [...]. Tegyük fel, hogy a szomszédom ideges járkálásának vonatkozásában adekvát reakció A, akkor Márkus koncepciója szerint az, hogy »Látom a szomszédom ideges járkálását« ekvivalens kellene legyen avval, hogy »Érzékszerveimet ért ingerlés következtében képes és kész vagyok A-módon reagálni«. De ha hallom a szomszédom ideges járkálását, akkor a »Hallom a szomszédom ideges járkálását« ugyancsak ekvivalens kellene legyen avval, hogy az »Érzékszerveimet ért ingerlés következtében képes és kész vagyok A-módon reagálni«. Amiből azt a meglepő következtetést vonhatjuk le, hogy

14 ■ Lásd például: Norman Malcolm: Scientific Materialism and the Identity Theory. In: C. V. Borst (ed.): *The Mind-Brain Identity Theory*. Routledge, London, 1964/1970. 124–126. old.

[...] a »Látom a szomszédomban ideges járkálását« és a »Hallom a szomszédomban ideges járkálását« ekvivalens kellene legyen. (Altrichter 147–148. old.)

Az érv premisszára lebontva nagyjából a következőképpen fest:

(1) Léteznek olyan esetek, amikor egy eseményt (tárgyat, tulajdonságot stb.) egyszerre két érzékszervünkkel is észlelünk: például halljuk is és látjuk is, hogy a szomszédunk idegesen járkal.

(2) Az az észlelési tapasztalat, amellyel akkor rendelkezünk, amikor látjuk a szomszédunk ideges járkálását, minden kétséget kizáróan *különbözik* attól az észlelési tapasztalattól, amellyel akkor rendelkezünk, amikor halljuk a szomszédunk ideges járkálását.

Következésképpen:

(3) Léteznek olyan esetek, amikor egy és ugyanazon eseményről (tárgyról, tulajdonságról stb.) *különböző* észlelési tapasztalatokkal rendelkezünk annak ellenére, hogy azok propozicionális tartalma azonos. (1, 2)

Mármost:

(4) Minden olyan elmélet az észlelési állapotokról, amely a (3) alatti esetekkel nem tud elszámolni, implauzibilis.

(5) Mivel Márkus az észlelési állapotokat az adekvát viselkedési reakcióra való felkészültségi állapotként határozta meg, és az adekvát viselkedési reakciókat pedig az észlelt esemény (tárgy, tulajdonság stb.) alapján tartja meghatározhatónak, ezért a szomszéd ideges járkálásának vizuális és auditív észlelési tapasztalata Márkus elmélete alapján *azonos*.

Következésképpen:

(6) Márkus elmélete nem tud elszámolni a (3) alatti esetekkel. (3, 5)

Következésképpen:

(7) Márkus elmélete implauzibilis. (4, 6)

Az érv döntő pontja a (2) premissza. Miben különbözik ugyanannak az eseménynek (tárgynak, tulajdonságnak stb.) a különböző érzéki modalitásokban történő észlelése? Természetesen a *fenomenális karakterükben* különböznek az ilyen állapotok: egészen másmilyen látni, mint hallani azt, hogy a szomszédunk idegesen járkal. Altrichter érve – anélkül hogy ezt explicit módon megemlítené – tehát azt mutatja meg, hogy Márkus elmélete nem számol az észlelési állapotok fenomenális minőségével. E problémára alább még visszatérünk.

2.3. MÁRKUS ÉS ALTRICHTER A TEST–LÉLEK-PROBLÉMA TERMÉSZETÉRŐL

Márkus, de főleg Altrichter írásának állandóan visszatérő eleme a test–lélek-probléma mibenlétéről és valódi természetéről szóló *módszertani*, avagy *metafilozófiai reflexió*. Márkus a következő szavakkal kezdi a tanulmányát:

„Ez a tanulmány kísérlet egy olyan fogalmi séma igen vázlatos kialakítására és felrajzolására, amelynek keretei közt a neurofiziológiai tételek és az introspektív pszichikus állítások, beszámolók, illetve az e kijelentésfajta által leírt jelenségek viszonya tisztázható.” (Márkus 217. old.)

Néhány sorral később:

„A test–lélek-probléma megoldása *filozófiai* kérdés, *mivel* (és annyiban, amennyiben) része egy olyan fogalmi séma kialakítására irányuló vállalkozásnak, amely nemcsak különböző empirikus tudományok eredményeit foglalja – hipotetikusan – egységbe, hanem mindenekelőtt szembesíti őket a hétköznapi-spontán világképpel, a köznapi gondolkodásunkat átszövő »ontológiai hiedelmek« laza rendszerével. (Márkus 217. old.)

E két passzusból több dolog is világosan látszik. Mindenekelőtt az, hogy Márkus szerint a test–lélek-probléma nem „steril” filozófiai probléma. E problémát nem lehet karosszékben ülve, *pusztán* az értelmünk használata révén megoldani, hanem figyelembe kell venni a különböző empirikus kutatások eredményeit is. Ebből következően a test–lélek-problémával foglalkozó filozófusra két feladat is hárul. Egyrészt értelmeznie kell az elme empirikus kutatásának eredményeit (ami nyilván előfeltételezi ismeretüket), másrészt ama *viszony* természetét kell feltárnia, amely az elme empirikus kutatásának eredményei és az elmével kapcsolatos természetes, introspekcióból származó vélekedéseink között fennáll.

Altrichter szerint Márkus álláspontja zavaros. Összekever két egészen különböző kérdést. Az egyik: milyen viszony van a neurofiziológiai és az introspekcióból származó *leírások* között? A másik: milyen viszony van a neurofiziológiai és a pszichikus vagy mentális *jelenségek* között? Az első kérdés esetében – írja Altrichter – „*konceptuális* vizsgálódásokat kell végrehajtanunk” (Altrichter 131. old.), hiszen ekkor bizonyos *mondatok* vagy *kijelentések* egymáshoz való viszonyát kell tisztáznunk, a második esetben viszont „*faktuális* vizsgálódásokat kell folytatnunk” (uo.), lévén bizonyos *entitások* közti viszony tisztázása a cél. Ahogy fogalmaz:

„Azt hiszem, teljességgel jogosult, szükséges és értelmes dolog felvetni a konceptuális kérdést, és teljesen jogosult, szükséges és értelmes dolog felvetni a faktuális kérdést is, viszont teljességgel jogosulatlan, szükségtelen és sajnos, értelmetlen dolog is állandóan mixelni a kétféle kérdést. Az egész tanulmányt végigkíséri a kétféle kérdés közötti oscillálás, a kétféle kérdés állandó keveredése, s logikai szempontból csak eme keveredéssel szemben támasztható kifogás. (Altrichter 131–132. old.)

Altrichternek annyiban igazza van, hogy Márkus elmélete az észlelési állapotok természetéről alapvetően valóban *empirikus hipotézis*, amelynek kifejtése során ugyanakkor a fogalmi elemzés módszerét is alkalmazza. Számunkra úgy tűnik: Márkusnak az a tézise, amely szerint az észlelési állapotok nem mások, mint az adekvát viselkedési reakcióra való felkészülés funkcionális szerepét betöltő neurofiziológiai állapotok, leginkább nagyon átfogó, széles hatókörű, az empirikus megerősítésnek vagy falszifikációnak kitéhető empirikus hipotézis. Mint ilyen természetesen – legalábbis Márkus szerint – filozófiailag is adekvát, vagyis nem tartalmaz fogalmi ellentmondásokat és a józan ész szempontjából nyilvánvalóan konstraintív állításokat.

Ennek alátámasztásaként leginkább arra tudunk hivatkozni, hogy Márkus legfőbb érve az elmélet mellett az, hogy az akkor rendelkezésre álló kísérleti pszichológiai eredmények fényében *empirikusan adekvát*. Ennek igazolására a kísérleti észleléssz pszichológia számos eredményét sorakoztatja föl a torzító-szemüveges adaptációs kísérletektől a korai mozgási deprivációknak az észlelési készség kialakulására vonatkozó hatásáról szólóig. Fogalmi elemzés, vagyis hagyományos értelemben vett filozófiai eszmefuttatásokat inkább csak a kínálókozó ellenvetések kivédésére alkalmaz, hogy megmutassa: az elmélet nem tartalmaz fogalmi ellentmondásokat. Ilyen elemzés például az úgynevezett „látszik-állítások” szemantikai és pragmatikai tulajdonságainak analízise (Márkus 260–262. old.).

De mi a helyzet Altrichter ama kritikájával, hogy a faktuális-empirikus és a fogalmi kérdések ilyen vegyítése megengedhetetlen? Szerintünk ez a kritika kissé elavult és jogosulatlan. Ennek alátámasztására először mi is egy empirikus tényre szeretnénk hivatkozni: filozófusok szoktak ilyet csinálni. Vagyis gyakorta fogalmaznak meg nagyon általános hatókörű, átfogó empirikus hipotéziseket, amelyek megfogalmazásuk pillanatában a rendelkezésre álló empirikus adatok fényében többé-kevésbé jól konfirmáltak, és a jövő szaktudományos kutatásai vagy tovább alátámasztják, vagy megcáfolják őket. Ilyen volt eredetileg a típusazonosság-elmélet is. De ugyancsak ilyen például – hogy csak az elmefilozófia területéről hozunk példákat – Jerry Fodor nagyszabású hipotézise a gondolkodás nyelvének létezéséről,¹⁵ vagy David Rosenthal jól ismert HOT (*Higher-order Theory*) elmélete, amely szerint

a tudatosság megjelenéséért a magasabb szintű reprezentációk a felelősek.¹⁶

Másodszor: közismert, hogy Quine 1951-es nevezetes cikke óta a filozófiában általában véve megkérdőjelezhető az empirikus és a fogalmi kérdések éles szétválasztása.¹⁷ Az érvelés lényege szerint a tisztán logikai igazságokat kivéve minden analitikus, a fogalmak jelentésére alapozó állítás támaszkodik a szinonímia fogalmára, mely utóbbiról viszont nem tudunk számot adni anélkül, hogy a körkörös érvelés vagy a trivialitás hibájába ne esnénk. Quine érvelése megnyitotta az utat a máig divatos filozófiai naturalizmushoz, amely szerint a konceptuális és az empirikus problémák semmilyen értelmes módon nem választhatók szét. Az ebből következő tézis szerint a filozófia és a tudomány módszerei és céljai lényegileg azonosak: mindkettő a világ átfogó elméletét kívánja kidolgozni, amelyet az empirikus adatokkal összevetve ellenőriz. A különbség csak fokozati: a filozófia általánosabb kérdésekkel foglalkozik, mint az empirikus tudományok.

Természetesen Quine tézisei a mai napig állandó vita tárgyául szolgálnak, sok filozófus elveti őket. Úgy tűnik, Altrichter is közéjük tartozik, hiszen egy lábjegyzetbeli megjegyzése (Altrichter 131. old., 3. l.) arról tanúskodik, hogy ismeri a Quine-féle argumentációt, azonban Paul Grice és Peter Strawson közös tanulmányára¹⁸ hivatkozva érvénytelennek tartja. Az azonban sajnos nem derül ki, pontosan mi győzte meg Altrichtert arról, hogy Quine téved. Márpedig a quine-i kritika után nem lehet minden további nélkül készpénznek venni a fogalmi és az empirikus vizsgálódások különbségének téziséét.

Harmadszor: az 1960–70-es években már jó néhány filozófus vélte úgy, hogy az állítások igazságfeltételeinek fogalmi vizsgálata révén magáról a valóságról tudunk meg ezt-azt. (Voltaképpen ez a modern metafizikai reneszánsz módszertani alapja.) Szemükben a test-lélek-kérdés igenis metafizikai kérdés: az empirikus kísérleti pszichológia és a neurofiziológia önmagában nem fogja eldönteni a viszony mibenlétének kérdését.

Mert mire is képes a neurofiziológia? Arra, de nem többre, hogy különféle korrelációkat állapítson meg bizonyos típusú mentális állapotok és bizonyos típusú neurofiziológiai állapotok között. Hogy azt mondja például: az ember esetében a fájdalomérzet az agy ilyen és ilyen neurális aktivitásmintázatával korrelál. Arról azonban, hogyan értelmezendők ezek a korrelációk, már nem a neurofiziológiának kell döntenie.

Az azonosságelmélet hívei szerint – ahogy láttuk – a mentális állapotok azonosak a velük korreláló agyi állapotokkal: ez magyarázza a szisztematikus korrelációt bizonyos mentális és neurofiziológiai állapotok között. Egy dualista viszont érvelhet úgy, hogy a mentális és a neurofiziológiai folyamatok egymással párhuzamosan futnak (az előre megállapított isteni rend szerint), de amúgy egymástól függetlenül létez-

15 ■ Lásd: Jerry Fodor: *The Language of Thought*. Harvard University Press, Cambridge Mass., 1975.

16 ■ Lásd: David M. Rosenthal: *Consciousness and Mind*. Clarendon Press, Oxford, 2005.

17 ■ Willard van Orman Quine: Az empirizmus két dogmája. Ford. Faragó Szabó István. In: Forrai Gábor – Szegedi Péter (szerk.): *Tudományfilozófia: Szöveggyűjtemény*. Aron, Bp., 1951/1999. 131–151. old.

18 ■ Paul Grice – Peter Strawson: Egy dogma védelmében. Ford. Réz Anna. In: Paul Grice: *Tanulmányok a szavak életéről*. Gondolat, Bp., 1956/2011. 180–193. old.

nek. Tisztán empirikus alapon lehetetlen választani e két lehetséges álláspont közül. De bárhogyan válaszunk is, az a valóság természetéről szóló metafizikai állásfoglalás lesz, vagy ha úgy tetszik, *faktuális* tézis, amelyhez részben vagy egészben fogalmi elemzés útján jutunk el.

3. ÖTVEN ÉV TÁVLATÁBÓL

3.1. A MILYENSÉG, A FENOMENÁLIS TUDATOSSÁG KIHAGYÁSA

A Márkus és Altrichter írásainak megjelenése óta eltelt majdnem ötven év elmefilozófiai fejleményeit akár csak felületesen ismerő olvasó számára a legszembetűnőbb, hogy e két tanulmány úgy tárgyalja a fizikai és a mentális állapotok viszonyának kérdését, hogy említést sem tesz a *fenomenális tudatosság* problémájáról, holott több évtizede immár éppen ez áll a test-lélek-viszonyról szóló viták homlokterében. Mi is a fenomenális tudatosság? Észlelési tapasztalataink – csakúgy, mint számos más mentális állapotunk – természetéhez alapvetően hozzátartozik az, amit a kortárs filozófusok fenomenális vagy szubjektív *karakternek*, érzetminőségnek neveznek. Ez azt jelenti, hogy az észlelési tapasztalataink *valamilyenek* a számunkra, vagyis *valamilyen* számunkra átélni őket. Gondoljunk csak bele: mennyire *másmilyen* észlelni egy érett paradicsom színét, mint egy citromét. Hogy mennyire *másmilyen* észlelni egy kék négyzetet, mint egy zöld háromszöget. Thomas Nagel klasszikus tanulmányában ezt így fogalmazza meg:

„Az a tény, hogy egy organizmusnak egyáltalán vannak tudatos tapasztalatai, lényegében azt jelenti, hogy valamilyen ennek az organizmusnak lenni. [...] Alapvetően egy organizmus akkor és csak akkor rendelkezik tudatos mentális állapotokkal, ha van olyan valami, mint annak az organizmusnak *lenni* – ha az organizmus *számára* a világ valamilyen.”¹⁹

Sok filozófus mármost úgy látja: a test-lélek-probléma valódi nehézsége éppen a fenomenális tudatosság jelenségéből adódik. Hogyan lehetséges, hogy pusztán fizikai, közelebről: neurofiziológiai folyamatok szükségszerűen előidézzék e szubjektív, fenomenális karakterrel rendelkező tapasztalatot? Minden materialista elmélettel szemben megfogalmazható a vád: bármiféle fizikai jelenséget adnak is meg a mentális állapotok valódi természeteként, e leírás semmit nem tud mondani azok fenomenális-szubjektív jellegéről, holott az a tapasztalatok lényegéhez tartozik.

A test-lélek-probléma tárgyalása az utóbbi évtizedekben szinte teljes egészében abban áll, hogy az antifizikalisták újabb és újabb, a fenomenális tudatosságra alapozó érveket terjesztenek elő, míg a fizikalisták igyekeznek ezeket cáfolni, illetve elmé-

leteiket addig finomítani, ameddig úgy nem érzik: számot adtak a fenomenális tudatosságról. Mindennek Márkus és Altrichter írásaiban – a 2.2 pontban bemutatott apró kivételtől eltekintve – semmi nyoma. Mentségükre szóljon, hogy a mentális állapotok fenomenális minőségének kérdése éppen néhány évvel tanulmányaik születése után, nagyjából a hetvenes évek közepétől került a kortárs elmefilozófia középpontjába.²⁰

3.2. MÁRKUS ÉS ALTRICHTER ARGUMENTÁCIÓJA VISSZATEKINTÉSBEN

Ha mai szemmel olvassuk Márkus 68-as tanulmányát, akkor a legszembetűnőbb a frissessége. A gondolatmenet lépten-nyomon arról tanúskodik, hogy a szerző naprakészen tájékozott a korabeli elmefilozófia alapvető problémáit, elméleteit, fogalmait illetően. Sőt koncepciójának bizonyos elemei későbbi fejleményeket előlegeznek meg. Íme néhány példa.

i) A tanulmány fő tézise, vagyis az észlelési állapotok természetének protofunkcionalista elemzése a hatvanas évek második felében teljesen korszerű. Emlékezzünk csak: ebben az időben válik ismertté a többszörös megvalósíthatóság elképzelése, ami sokak szemében egyrészt aláássa a típusazonosság-elméletet, másrészt alátámasztja az elme oksági modelljén alapuló funkcionálizmust, mely elképzelés a következő egy-két évtizedben a test-lélek-probléma legnépszerűbb megoldásává válik. Érdeemes megjegyezni: Márkus ismeri és ismerteti a többszörös megvalósíthatóságból vett érvet, és a típusazonosság-elmélet erre alapozott kritikáját – habár ő maga nem épp ezt az érvelést alkalmazza a típusazonosság-elmélettel szemben, hanem egy hozzá, mint láttuk, nagyon hasonlót. Egy helyen ugyanis így ír:

19 ■ Thomas Nagel: What it is Like to Be a Bat? In: Ned Block – Own Flanagan – Güven Güzeldere (eds.): *The Nature of Consciousness*. MIT Press, Cambridge, 1998. 521. old.

20 ■ Lásd különösen: Saul Kripke: *Megnevezés és szükség-szerűség*. (első megjelenés: 1972); Thomas Nagel: What It is Like to Be a Bat. (1974) Robert Kirk: Zombies v. Materialists. *Proceedings of the Aristotelian Society*, 48 (1974), 135–152. old.; Ned Block: Troubles with Functionalism. *Minnesota Studies in the Philosophy of Science*, 9 (1978), 261–325. old.; John R. Searle: Az elme, az agy és a programok világa. In: Pléh Csaba (szerk.): *Kognitív tudomány*. Osiris – Láthatatlan Kollégium, Bp., 1980/1996. 136–151. old.; Frank Jackson: Epiphenomenal Qualia. *Philosophical Quarterly*, 32 (1982), 127–136. old.; Joseph Levine: Materialism and Qualia: The Explanatory Gap. *Pacific Philosophical Quarterly*, 63 (1983), 54–361. old.

21 ■ További érdekesség, hogy Márkus a fenti helyhez fűzött lábjegyzetben az érvt Putnamnek tulajdonítja, habár az 1967-ben megjelent (általunk korábban idézett) cikkre 68-ban még mint „nem publikált tanulmány”-ra hivatkozik. Valószínűsíthető, hogy Márkus 1966-os bostoni előadásakor – melyre a tanulmány legelején hivatkozik – találkozhatott az argumentummal, és nem tudott róla, hogy rá egy évvel Putnam írása napvilágot látott.

22 ■ Lásd: Ruth Millikan: *Language, Thought and Other Biological Categories*. MIT Press, Cambridge, 1984.; David Papineau: *Reality and Representation*. Basil Blackwell, Oxford, 1987.

„Ez a koncepció [mármint az azonosságelmélet [...] feltételezi, hogyha pl. azonos vizuális diszkriminációkról beszélünk különböző fajokhoz tartozó organizmusok esetében [...], akkor az ezen organizmusokban végbemenő idegfolyamatok is [...] lényegileg hasonlóak lesznek. Ez viszont igen valószínűtlen feltételezés.” (Márkus 226. old.)²¹

Sőt nemcsak hogy korszerű az 1960-as évek második felének elmefilozófiáját tekintve, hanem azzal, hogy az organizmus vagy annak valamely részrendszere által ellátott funkció fogalmának evolucionista-teleologikus meghatározást ad (lásd fenn), elmélete kifejezetten megelőzi a korát. Az ilyesfajta elméletek ugyanis csak a hetvenes évek végétől, terjedtek el, az intencionalitás funkcionalista elemzéseként.²²

ii) Nem sokkal később Márkus a hagyományos karteziánus dualizmusnak szemére veti, hogy a mentális – vagy az ő szóhasználatában: pszichikus – jelenségek „kritériumát” a tudatosságban véli megragadni, holott számos jól ismert tudományos és hétköznapi példa igazolja, hogy léteznek nem tudatos mentális állapotok is. Ennek kapcsán így ír:

„Mindez nehezen elkerülhetővé teszi azt, hogy feladjuk a pszichikusnak a közvetlenül tudatossal való azonosítását [...] – ami lényegében véve a fenomenológia szempontjából kritérium nélkül hagy bennünket arra vonatkozólag, mi is tekinthető pszichikusnak, s mi nem. A pszichikusnak természetesen vannak egyéb, fenomenológiai alapról javasolható definíciói is – intencionalitás, nem-térbeli jelleg stb. Ezek azonban még kevésbé tűnnek megbízhatóknak.” (Márkus 231. old.)

Vagyis Márkus ismeri a „mentális megkülönböztető jegyének” problémáját, érti annak jelentőségét, és olyan alapvető fogalmait, mint a (fenomenális) tudatosság és az intencionalitás.

iii) A legmeglepőbb felfedezés a mai olvasó számára, hogy Márkus ismeri az észleléseleméleti diszjunktivizmus elméletét. E koncepció szerint – mely szintén főleg az 1980–90-es években terjedt el – a veridikus észlelési állapotok egyszerűen nem ugyanolyanfajta mentális állapotok, mint a hallucinációk, még ha ezek a szubjektum egyes szám első személyű nézőpontjából megkülönböztethetetlenek is. Nincs tehát olyan „közös faktor”, amelyről számot kéne adnunk, és így semmi sem kényszerít az észlelés és a hallucináció közös tárgyaként az érzet- adatok, vagy közös tulajdonságaként a fenomenális intencionalitás elfogadására. Márkus maga így fogalmaz:

„[Egyes filozófusok szerint] a hallucinációk egyáltalán nem észleletek, s így az észlelet és a hallucináció között nincsen »közös« elem; az a tény

pedig, hogy egyes esetekben a szubjektum képtelen különbséget tenni észlelet és hallucináció között [...] »introspektív tévedésként« fogandó fel.” (Márkus 263. old.)

Márkus frissességével összevetve Altrichter érvelése – bár, mint láttuk, ellenvetései sokszor célba találnak – mai szemmel kissé régimódinak tűnik. A felhasznált érvek, gondolatmenetek és az argumentáció stílusa alapján az a meggyőződésünk, hogy Altrichter gondolkodására – legalábbis a most vizsgált szövegben – a késői Wittgenstein, illetve az úgynevezett „hétköznapi nyelv” filozófiája gyakorolhatott döntő hatást. Olyan filozófiai minták, irányzatok tehát, amelyek éppen a harvtanas évek végén kezdtek egyre népszerűtlenebbé, talán idejétmúlttá válni az analitikus tradíciók közül. Hadd támasszuk alá e benyomásunkat néhány példával.

i) Fent már megmutattuk, hogy Altrichter egyik fő kifogása Márkus elméletével szemben azon alapul, hogy ő (mármint Altrichter) egymástól élesen szétválaszthatónak és szétválasztandónak tartja a fogalmi és a faktuális, illetve empirikus kérdéseket. Ez a megközelítés nagyon is jellemző volt a fent nevezett irányzatokra, amelyek a filozófia fő feladatának hétköznapi fogalmainak „konceptuális geográfiájának” megrajzolását tartották. Ezt természetesen e fogalmak tisztán a priori elemzése révén képzeltek végrehajtani, mely módszer voltaképpen a hétköznapi nyelvhasználat fogalmi analízisét jelentette. Olyan módszert tehát, amelyhez semmifajta empirikus eredmény nem járul hozzá, és alkalmazása nem is vezet semmilyen empirikusan tesztelhető eredményhez.

ii) Hasonlóan állandó, visszatérő eleme Altrichter írásának a „logikai” kifejezés rendkívül széleskörű használata. Altrichter általában „logikainak” minősít minden fogalmi vagy szemantikai viszonyt, amelyeket egy filozófiai elemzés feltár. Hogy csak egyetlen példát említsünk: az észlelési állítások és az észlelt tények fennállásáról szóló állítások közti viszonyt is „logikainak” nevezi (Altrichter 137. old.). Arról a fent már elemzett viszonyról van szó, amely például a „Látom, hogy esik az eső” és az „Esik az eső” állítások között áll fenn: ha a második állítás hamis, akkor az első biztosan nem lehet igaz.

Ám ez a viszony a szó szoros értelmében nem logikai – nincs olyan deduktív séma, amelynek alapján a másodikból levezethető lenne az első állítás. Sokkal inkább szemantikai előfeltevéstről van szó, vagyis valamiféle nyelvi-nyelvhasználati viszonyról, amit egyébként később maga Altrichter is megerősít (Altrichter 138. old.), amikor is kijelenti, hogy ha *p* állítás hamis, akkor a „Látom, hogy *p*” állítás nem hamis lesz, hanem nem is lesz állítás. Nos, a „logikai” viszonyok ilyen kiterjesztő, a nyelvi, nyelv-

használati, „grammatikai” viszonyokra kiterjedő értelmezése szintén a késői Wittgenstein gondolkodására vezethető vissza.

iii) Végül egy igencsak jellemző konkrét példa. Altrichter egy helyen hosszasan értetlenkedik azon, hogy Márkus az észlelési állítások általános formájának az „ X észlel valamit mint F -et” kijelentést tartja. Szerinte az ilyen mondatok egyrészt agrammatikusak (sic!), másrészt ha bevettebb formára hozzuk is őket – vagyis inkább azt mondjuk „ X F -nek észlel valamit” – akkor sem lehet ez az észlelési állítások általános formája, mivel szerinte az ilyen állítások „logikájához” hozzátartozik, hogy csak akkor lehetnek igazak, ha komolyan fennáll az esélye, hogy a szóban forgó dolgot ne F -nek lássuk. Amikor valami nyilvánvalóan F , akkor az érvelés szerint nem mondhatjuk, hogy „ F -nek látom”, vagy „ F -nek tűnik számomra”. Altrichter példájával:

„[...] egy olyan szituációban, amelyben egy elefánt előtt állok az állatkertben, és nézem, ahogy teleszívja ormányát vízzel, értelmetlen lenne azt mondani, hogy az előttem levő valamit elefántnak látom, hiszen minek láthatnám még? – bűgösiségének vagy esetleg vízipisztolynak?” (Altrichter 144. old.)

Ez a fajta érvelés szintén a késői Wittgenstein-től ered, aki szinte szó szerint ugyanígy fogalmaz.²³ Ugyanakkor épp ezt az argumentációt meglehetősen erős érvekkel cáfolták a hétköznapi nyelvfilozófiájának kritikusai a hatvanas évek vége felé.²⁴ E cáfolatok megmutatták, hogy az ilyesfajta érvelések összekeverik a szemantikai, logikai jelenségeket a nyelvhasználat más, elsősorban pragmatikai aspektusaival. Hiszen ha egy elefánt áll előttem, akkor egyfelől tényleg igencsak szokatlan volna, ha azt állítanám: „elefántnak látom ezt az állatot”. E megnyilatkozás az adott helyzetben pragmatikailag valóban defektus. Am szokatlansága ellenére az állítás szemantikailag teljesen rendben van: nemhogy kérdéses volna, igaz-e, hanem triviálisan volna igaz. □

23 ■ Lásd: Ludwig Wittgenstein: *Filozófiai vizsgálódások*. Ford. Neumer Katalin. Atlantisz, Bp., 1953/1998. 284. old.

24 ■ Lásd: John Searle: *Beszédaktusok*. Ford. Bárány Tibor. Gondolat. Bp., 1969/2009. (különösen 6. fejezet); Paul Grice: *Előhang*. Ford. Márton Miklós. In: uő: *Tanulmányok a szavak életéről*. Gondolat, Bp., 1967–1989/2011.

